

ԱՐՁԱՔԱԿԱՆ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՇԱԲԱԹԱԹԵՐԹ

ԴՈՒՐՍ Է ԳԱԼԻՍ ԿԻՐԱՍԿԷ ՕՐԵՐԸ

Տարեկան բաժանորդագրինն է հինգ րուբլի: Բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է «ԱՐՁԱՔԱԿԱՆ» խմբագրատանը և Կենտրոնական Գրավաճառանոցում: Օտարաքաղաքացիք դիմում են՝ Тифлисе, Редакция „Арцаганк“.

Առանձին համարները 10 կ.

Յայտարարութիւնների բաւին 2 կ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Խորհրդածու թիւներ Նոր-Նախիջևանի և Բեստարաբեի Հայոց Թեմական Հոգևոր Դպրանոցի կանոնադրութեան առթիւ:—Ներքին Տեսչութիւն: Հայոց ուսումնարանների մասին: Փութայի Հոգաբարձութիւնը: Պ. Զեյնալու աշխատութեան մասին մի ակնարկ:—ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՕԼՍԻՑ:—ՖԷԼԻՏՈՆ: Ղարիբ մշտնի:—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:

ԽՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՆՈՐ-ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻ ԵՒ ԲԵՍՍԱՐԱԲԵԻ ՏԵՄԱԿԱՆ ՀՈԳԵՎՈՐ ԴՊՐԱՆՈՐ ԴՊՐԱՆՈՑԻ ԿԱՆՈՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻ:

V

Բարձրագոյն Հաստատուած կանոնադրութեան հիման վերայ խմբագրուած են 130 պրակ կանոններ: Այդ կանոնների մասին անցեալ անգամ մի տկնարկ արինք և ցոյց տուինք մի, մեր կարծիքով, թերի կողմը, այն է՝ չեն նշանակել իւրաքանչիւր առարկայի դասերը ամեն մի դասարանում և չեն որոշել, թէ որքան պէտք է անցնել: 130 պրակ կանոններ խմբագրելով, կարելի էր դպրանոցի ուղղութիւնը ճիշդ որոշել և նորա գործերին անշեղ ընթացք տալ, և բարեբաղդաբար կայ մի յօդուած, որ թոյլատրում է կանոնադրութիւնը փոփոխել, անտարակոյս, Վեհափառի հաւանութեամբ ու Հաստատութեամբ: Ահա ինչ է ասում § 17, ժե յօդուածը. «Քննութիւն ենթադատութանց վասն կարեւորութեան փոփոխելոյ ղյօդուածս կանոնադրութեան և առաջարկելոյ զեզրակացութիւն իւր ընդ ձեռն թեմակալ Առաջնորդին ի Հաստատութիւն Վեհափառ Կաթողիկոսի»: Այժմ մենք հարցնում ենք. յունական լեզուի դասատուութիւնը ո՞ր իրաւունքով էր մտցրած դպրանոցի մէջ, այդպիսի եզրակացութեան, այսինքն այդ լեզուի դասատուութեան անհրաժեշտութեան մասին, հասել էր ուսուցչական ժողովը, ստացել էին հոգաբարձուների հաւանութիւնը, յայտնի էր թեմակալ Առաջնորդին, որ այդպիսի մի նշանաւոր փոփոխութիւն են ներմուծում, թէ դա ինքնազուլի կատարած գործ է: Անկասկած

այդ լեզուի դասատուութիւնը մուտք չպիտի գործի դպրանոցը, մինչ որ օրինական Հաստատութիւն և թոյլատուութիւն չլինէր: Բայց, երևում է, չեն կարողանում օգտուել իրանց տրուած իրաւունքներով:

Իսկ տրուած իրաւունքներն բաւականին առատ են: Այսպէս կարելի է մատնացոյց տնել հոգաբարձուների իրաւունքներին: Սկզբունքով մենք բոլորովին դէմ չենք հաւաքական ոյժերի կառավարութեանը. «մէկ խելքը,—ինչպէս ասում են,—լաւ է. երկուսը առաւել ևս», բայց զուտ ուսուցչական ժողովի գործերը պէտք էր յանձնել հոգաբարձական խորհրդի վճռին: Այսպէս, § 17 ժյօդուածը այս է ասում. «ընտրել և առաքել ղյօժ յառաջագէմ աշակերտս ի Բարձրագոյն ուսումնարանս»: Եթէ ընտրութիւնը կախուած լինի հոգաբարձուներից, այն ժամանակ նոքա կ'ընտրեն այն աշակերտին, որի թուանշանները շատ լաւ են: Սակայն ուսուցչական ժողովը ի նկատ կ'առնէ և աշակերտի ընդունակութիւնները: Յաճախակի մենք տեսնում ենք, որ անընդունակները իրանց տոկուն աշխատութեամբ ընդունակներից յառաջագէմ են լինում և միայն յառաջագէմ, ոչ թէ զարգացած կամ գիտութիւն, դրական գիտութիւն ձեռք բերած: Բայց, երևի, այս կանոնը դեռ շատ հեռու ապագայի համար է խմբագրուած: Միւս կանոնը, որ առաւել յաճախ կարող է լինել, դպրանոցից աշակերտ արտաքսելու մասին է. «Քննութիւն և լուծումն,—նոյն պրակի քսաներորդ յօդուածն է ձայնում,—խնդրոց, որ վասն արտաքսման անուղղայ աշակերտաց ի դպրանոցին, ըստ առաջարկութեան տեսչին»: Մի՞թէ հոգաբարձական խորհուրդը առաւել լաւ պիտի իմանայ, թէ պէտք է արտաքսել, կամ ոչ: Եթէ ուսուցչական ժողովը այդ վճիռը կայացրել է, անտարակոյս ի զուր չի լինիլ. ինչ կարիք կայ, որ հոգաբարձուներն էլ քննեն և լուծումն տան: Այդ իսկ հարցի մասին յիշած է և Յ5 պրակում և նոյնն է կրկնվում. «Իսկ վասն արտաքսելոյ . . . խորհի ընդ ուսուցչական ժողովոյ և առաջարկէ խորհրդարանի հո-

գաբարձուաց»։ Եթէ ուսուցիչների վճռին հաւատ չեն ընծայում, ինչո՞ւ են նոցա յանձնում որդւոց կրթութիւնը. եթէ այդ սուրբ գործով պարապողներին, լուսաւորուած, ուսում ստացածներին թերահաւատութեամբ են վերաբերում, ապա ինչպէս կարելի է գէթ փոքրիկ հաւատ ընծայել անուս, տգէտ մեր հոգաբարձուներին, որոնք խնամութեան համար ամեն բան կարող են անել և անում են (խօսքս ընդհանրապէս մեր հոգաբարձուների մասին է, ոչ թէ մասնաւորապէս — Նոր-Նախիջևանի հոգաբարձուների)։ Հոգաբարձուների գլխաւոր պարտականութիւնը, գործունէութիւնը տնտեսական կառավարութիւնը պիտի լինի, իսկ մանկավարժական հարցերը — ուսուցչական ժողովի բաժինը։ Աշակերտների յառաջդիմութեան մասին տեղեկութիւն ստանալու համար նոքա կարող են ներկայ գտնուիլ հարցաքննութիւններին, հաշիւ պահանջել տեսչից և ուղարկել այն թեմական առաջնորդին։

Այդ կանոնների շարքում կայ մի պրակ (§ 62), որ ապարդիւն չէր լինիլ պահպանել և մեր ծխական-հոգևոր ուսումնարանների նոր ծրագրի մէջ։ Գա ուսուցիչների վկայականի մասին է։ Այդ կանոնը թոյլ է տալիս ուսուցչութեան վկայական չունեցողներին «ի յոյժ կարևոր դէպս, իբրև ժամանակաւոր բացառութիւն, յանձնել զպաշտօն ուսուցչի այս կամ այն աւարկայի և այնպիսի անձանց, որք թէ և չունիցեն զվկայականս բարձրագոյն և միջնակարգ ուսումնարանաց, բայց պարտաւորեցին լընթացս վեցից ամսոց մատուցանել անպատճառ զվկայականս ուսուցչութեան յանձնեալ ինքեանց ի դաստոլութիւն աւարկային»։ Սակայն այստեղ, կարծում ենք, մի բան թողած է. դաստոլութեան աւարկայի հետ և հայոց լեզուն։ Քիչ կը պատահէք այնպիսի երիտասարդների, որոնք զանազան գիմնադիոններում և համալսարաններում ուսում ստացած լինելով, համարեա ոչինչ չգիտեն հայերէնից. նոքա սկսում են դաստոլութիւնը և մի և նոյն ժամանակ ինքեանք էլ նոր են սկսում հայերէն ուսանել, և այն միայն այնքան, որ կարողանան մի կերպ իրանց միտքը արտայայտել։

Մի առ մի թուել այստեղ վերոյիշեալ կանոնադրութեան թերութիւնները մենք չենք կարող. դպրանոցի գործիչները շատ լաւ կարող են իմանալ պակասութիւնները։ Ամեն մի հանգամանք մենք չենք կարող գուշակել, իսկ նոքա, դպրոցական գործով զբաղուած լինելով, անտարակոյս, իսկոյն և եթ կը նկատեն անլարմարութիւնները։ Արե՞լ են նոքա փոփոխութիւններ, — այդ մենք չգիտենք. գիտենք միայն, որ ուսուցիչների ռոճկի մասին գրած յօդուածը փոփոխութեան ենթարկուել է։ Որպիսի կենդանութիւն տուել են այդ յօդուածին, աշխատել են նոյնպիսի կենդանութիւն տալ և ուրիշ յօդուածներին։ Աւնենք գոնէ մի յօդուած և թող լինի այդ վեցերորդ պրակը։ Չէր կարելի արգեօք կապկապած,

կաշկանդած անգործ տպարանին ևս կենդանութիւն շնորհել։ Չէր կարելի գոնէ կապալով տալ նորան և դպրանոցի ապահովութեան մի ուրիշ աղբիւր շինել։ Չենք կասկածում, որ թեմական դպրանոցը դասադրքերի ու ձեռնարկների կարօտութիւն չունի, արդեօք ուսուցչական խումբը մտածեց այդ բանի վերայ, պատրաստեց, տուեց իւր աշակերտի ձեռք մի գասագիրք։ Ծրագիրը պահանջում է լատին լեզուի դաստոլութիւնը. փափագելի է իմանալ, ի՞նչ դասագրքով են ուսանում աշակերտները։ Եթէ աշակերտներին գրել են տալիս, այն ժամանակ նոցա գործերը, աշխատութիւնները եռապատկվում, քառապատկվում են։ Գծուարանումենք հաւատալ, որ Նոր-Նախիջևանի յարգելի հասարակութիւնը կամեցած չլինի մի զոհաբերութիւն ևս անել այդ տպարանին կենդանութիւն տալու համար։ Այդ հասարակութիւնը, որ երբէք չի խնայում իւր լուծան նոր սերնդի կրթութեան ու դաստիարակութեան համար, ձեռքերը ծալած յետ չէր կանգնիլ այդ բանը գլուխ բերելուց, եթէ մտածողներ լինէին, եթէ ուսուցչական խումբը ցանկութիւն յայտնած լինէր դասագրքեր ու ձեռնարկներ պատրաստել։ Բայց լաւ է անագան, քան ոչ երբէք. կարող է լինել, որ վաղուց մտածումնայն այդ բանի վերայ, բայց մեզ յայտնի չի։

Ի՞նչ երաշխաւորութիւն կայ, որ դպրանոցը հաստատ հիմքի վերայ է դրած, և ակնկալած պտուղները պիտի տեսնուին։ Գոնէ միշտ լսելի են երկպառակութեան ու խռովութեան ձայներ. իսկ միևիթարական դեռ մի բան ոչ տեսանք, ոչ էլ լսեցինք։ Մի խելացի միջոց կայ. այդ «աղա-հոգաբարձուների» հրաժարուիլ և համալսարանական ուսում ստացած երիտասարդներին մէջտեղ քաշելն ու գործին մասնակից անելն է։ Մենք չենք տարակուսում, որ արդի հոգաբարձուներից շատերը ոչ միայն չեն խառնվում գործի մէջ, այլ և անընդունակ են այդ գործը յառաջ տանելու, որովհետև գործից տեղեակ չեն, հմուտ չեն։ Առաջ քաշեցէք նոր նոր ոյժերին, որոնցից բարբախտաբար Նոր-Նախիջևանը զուկ չէ, յանձնեցէք այդ երիտասարդներին ձեր մանր պարտականութիւնը և առաւել ծանր պատասխանատուութիւնը, և այն ժամանակ նշանաւոր փոփոխութիւն կը տեսնէք, և կը տեսնէք մի օր դպրանոցը բարգաւաճ ու ծաղկած վիճակի մէջ։ Թողէք բարեկամութիւնը, թողէք խնամութիւնը և յանձնեցէք հոգաբարձութիւնը լուսաւորուած, ուսում առած անկեղծ, անաչառ, ոչ թէ հարուստ, մարդկանց, և այն ժամանակ գործերի ընթացքը կը փոխուի։ Պատկառելի գումար է մսխվում դպրանոցի վերայ և շատ կը մսխուի, գուցէ, երբ հարիւր հազարներ ապարդիւն գնան, այն ժամանակ կը սթափուիք, բայց շատ ուշ կը լինի։

Թէպէտ վերջացնում ենք մեր յօդուածը, բայց, խոստովանում ենք, շատ բան մենք թերի, անպատասխան ու մութ թողեցինք։ Թէ Նոր-Նախիջևանի թեմական դպրանոցը և թէ առ հասարակ մեր միւս ուսումնարանները միշտ արժանի պիտի լինին արթուն հսկո-

ղութեան և պատշաճ ուշադրութեան, — այդ մասին ինչ որ մենք այս անգամ չը կարողացանք ասել, մի ուրիշ անգամ կը լրացնենք. . . .

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Հայոց ուսումնարանները բացվում են: Արդէն տեղական լրագրներում երևում են հրաւերներ այս կամ այն ուսումնարանի վարչութեան կողմից: Թիֆլիսի թեմում ևս, անկասկած, հոգաբարձական ընտրութիւններ եղած կը լինին: Այդ հոգաբարձութիւնները, ըստ կանոնի, պիտի առաջարկուին Նորին Վեհափառութեան, Հաստատուին և ապա գործը սկսեն: Նոր կանոնների հրատարակութեան օրից բաւական ժամանակ է անցել: Մենք պատճառներ ունինք կարծելու, որ մերձաւոր հոգեւոր իշխանութիւնը վաղընդփոխ թանօրէնութիւն է արած հոգաբարձական ընտրութեանց և նոցա Հաստատութեան մասին: Ապացոյց, որ մի քանի տեղեր հոգաբարձութիւնն արդէն սկսել է իւր գործունէութիւնը: Բայց կան տեղեր, ուր հոգաբարձութեան գեռ ևս սպասում են իրանց Հաստատման: Իսկ դպրոցական տարին արդէն սկսվում է, և մի օր կորցնելն անգամ, մեր կարծիքով, այսուհետեւ մեղք պիտի համարուի: Մենք կարծում ենք, որ թեմական առաջնորդները, ի հարկէ նոքա, որոնք այդ մասին գեռ ևս ոչինչ չեն տնօրինել, պէտք է օր առաջ ի հրապարակ հանեն, թէ ովքեր պէտք է կատարեն թեմական վերաօրոգացման պաշտօնը: Յայտնի է, որ նոր կարգադրութեամբ թեմական տեսչութիւնները վերանում են և նոցա պաշտօնը անցնում է, թեմական առաջնորդներից յետոյ, նոցա յաջորդներին, գործակալներին և այլն: Արդ՝ ցանկալի կը լինէր կարգաւ այդ պաշտօնեաների անունները և իմանալ նոցա Հասցէն, որպէս զի ցանկացողները կարողանային օր առաջ դիմել նոցա: Այս բանը նա մանաւանդ հարկաւոր է այն ուսուցիչներին, որոնք երկու տարի պարապմունք յետոյ, դարձեալ յոյս ունին, թէ պէտք է իրանց նախկին տեղը գնան:

* *

Քուլթայիսից մեզ գրում են, որ Արժանապատիւ Հայր Երաւեանցի նախագահութեամբ, Համաձայն գրութեան Սրբազան առաջնորդի 16-ից յուլիսի № 175, երեք անգամ եկեղեցիներում ծանուցում անելուց յետոյ, հոգաբարձական ընտրութիւն է կայացել տեղոյն երկու սեռի ուսումնարանաց համար: Հոգաբարձութեան ընտրուել են՝ 1. Էստատէ Չարէքեանց միաձայն, առանց քուէարկութեան, 2. Յովսէփ Մուրադեանց միաձայն, քուէարկութեամբ, 3. Նիկողայոս Ուլուխանեանց, 4. Իւան Գուլէլէսիանի, 5. Նիկողայոս Ռափայէլեանց, և 6. Միքայէլ Կադիեկ—չորսն էլ ձայնից առաւելութեամբ:

* *

Այս օրերս ստացանք պ. Ս. Պ. Զելինսկու ռուսէն լեզուով մի գրական աշխատութիւնը, որի վերնագիրն է «Զանգազուրի գաւառում բնակուող արքունական գիւղացիների տնտեսական վիճակի հետազոտութիւնը» (Исследование экономич. быта госуд. крестьян въ Зангезурскомъ уѣздѣ, Елисаветпольской губернии): Պ. Զելինսկին այն յանձնախմբի անդամներից մէկն է, որ երկու տարի առաջ պետական կալուածների նախարարի կարգադրութեամբ նշանակուած է՝ Անդրկովկասի արքունական գիւղացիների տնտեսական վիճակը հետազոտելու: Յանձնախմբի անդամները, որոնք գլխաւորապէս տեղացիներ են և մեծ մասամբ հայեր, երկու տարի շարունակ պտտելով Անդրկովկասի բոլոր անկիւնները, ուր միայն գտնվում են արքունական գիւղացիներ, ժողովել են բազմակողմանի և խիստ հետաքրքրելի տեղեկութիւններ մեր ժողովրդի գրութեան մասին: Ով որ փոքր ի շատէ հետաքրքրուած է մեր գիւղական ազգաբնակչութեանց վիճակով և ցանկանում է ծանօթանալ այդ վիճակի հետ, նորա համար մի հարուստ աղբիւր են ներկայացնում յիշեալ տեղեկութիւնները, որոնց թւում և պ. Զելինսկու վերոգրեալ աշխատութիւնը:

Որովհետեւ մեր երկրի ուսումնասիրութեան համար այդ բազմակողմանի և առատ նիւթ մատակարարող հրատարակութեանց մասին մտադիր ենք կազմել մի ընդարձակ յօդուած, երբ բոլոր հրատարակութիւնները կ'ստանանք, վասնորոյ այս անգամ բաւական ենք համարում պ. Զելինսկու յիշեալ աշխատութիւնից առաջ բերել միայն մի քանի համառօտ կէտեր՝ հետազօտեալ երկրի ժողովրդի բնակչութեան վերաբերութեամբ: Իբրեւ տեղացի և նա մանաւանդ իբրեւ հայազգի, ծանօթ լինելով Անդրկովկասի գիւղական ժողովրդի վարք ու բարքի, նիստ ու կացի, պատմական անցեալի և լեզուների հետ, պ. Զելինսկին երբեմն մատնացոյց է անում այնպիսի երևոյթների վերայ, որոնք անշուշտ խոյս կ'տան գիցուք հիւսիսից եկած մի օտար հետազօտողի հայեցողութիւնից:

Իւր աշխատութեան սկզբում համառօտ կերպով նկարագրելով Զանգազուրի պատմական անցեալը, որ հայոց տիրապետութեան ժամանակ Սիւնեաց աշխարհի մէկ մասն է կազմել, պ. Զելինսկին այդ պատմական երկրի այժմեան ժողովրդի բնակչութեան մասին հաղորդում է թէև համառօտ, բայց բաւականին անմխիթար տեղեկութիւններ: Զանգազուրի հայերը, որոնց մի մասը 1828—29 թուականին գաղթել է Պարսկաստանից, խօսում են գրեթէ այնքան բառբառներով, որքան առանձին գիւղեր կան: Այդ երկրի հայերը, յարգելի չետազօտողի ասութեամբ, նշանաւոր են իրանց կոպտութեամբ և անընկերակցութեամբ: Նոքա վերին աստիճանի անգարգացած են, և այդ կողմից գերազանցում են Անդրկովկասի բոլոր միւս գիւղական հայ ազգաբնակչու-

Թիւնները: Սակայն երկրի պայմանները, որ կապուած են ինքնապաշտպանութեան համար ժողովրդի հոգացողութեան հետ, նոցա մէջ զարգացրել են համարձակութիւն, որ երբեմն հասնում է քաջութեան: Անվտանգութիւնը և կասկածոտութիւնը զանգազուրցի հայերի յատկանշներն են: Նոքա, գրեթէ, ոչ ոքի չեն հաւատում: Սակայն «այդ, աւելացնում է պ. Զելինսկին, լիշեալ երկրի բնակչաց ամբողջ անցեալի բնական հետևանքն է: Նոքա կրել են ճակատագրի այնքան փոփոխութիւններ, այնքան ճնշումներ և հալածանք թշնամիների կողմից, այնքան անգամ կողոպտուել են, կործանուել են, որ չեն կարող չունենալ վերոյիշեալ յատկութիւնները»: Միայն Մեղրի գիւղի հայերն են բաւական լուսաւորուած այդ խաւար հայ ժողովրդի մէջ: Բոլոր մեղրեցիք գրագէտ են, և իրանց զարգացմամբ և հասարակական ու բնատանկան կեանքով ստոր չեն Անդրկովկասի որ և է գաւառական քաղաքի բնակիչներից: Բայց աւելի անմխիթար է պ. Զելինսկու տուած տեղեկութիւնը թուրք ազգաբնակիչութեան մասին:

Այդ երկրի թուրքերը առաջուայ ժամանակները բաժանուած են եղել բազմաթիւ սերունդների կամ ցեղերի, բայց յետոյ զրկուելով իրանց ցեղական կազմակերպութիւնից, մահմեդականութեան զօրեղ ազդեցութեամբ սկսել են անուանուել ընդհանուր կոչմամբ «մուսուլմաններ»: Միայն բազմաթիւ թուրք ցեղերից պահպանում են այժմ իրանց նախկին կազմակերպութիւնը մի քանիսը, ի միջի այլոց և քրդերը: Վերջինների մասին, պ. Զելինսկին համեմատաբար մանրամասնօրէն է խօսում, առաջ բերելով մի քանի տեղեկութիւններ նոցա պատմական անցեալից:

Առհասարակ ինչպէս թուրքերը նոյնպէս և քրդերը, ասում է պ. Զելինսկին, աչքի են ընկնում իրանց վայրենութեամբ և ապերասանութեամբ: Բայց ի վերայ այսր նոքա ճարպիկ են և քաջ: Քաղաքավարութիւնը, արտաքին բարեպաշտութիւնը և մեծի առջև փոքրի խոնարհութիւնը — կազմում են նոցա բնաւորութեան յատկանշները: Թուրքերը և քրդերը սաստիկ ատում են օտար ազգաբնակիչութիւններին: Սուտ ասել, կեղծ երգուել առանց խղճի տանջանաց, տուած խօսքից լետ կանգնել — այդ նոցա ընդհանուր բարոյական գծերն են: Նոքա ստրուկ են իշխանութեան առջև և բռնակալ՝ իրանցից ստորի համար. նոցա բոլորին յատուկ են՝ սնահաւատութիւն, հետաքրքրութիւն, անվտանգութիւն, կասկածոտութիւն և քինախնդրութիւն: Բայց միևնույն ժամանակ նոքա ծոյլ և անհոգ են: Այդ յատկութիւնները նոցա մէջ այնքան զօրեղ են, աւելացնում է պ. Զելինսկին, որ նոքա մի քանի օր շարունակ քաղցած ապրում են, բայց չեն աշխատում: Այստեղից ծագում է մշտական չքաւորութիւն, որի հետևանքն լինում է գողութիւն, աւազակութիւն և այլն:

Այնուհետև յարգելի հետազօտողը խօսում է մահ-

մեդական ազգաբնակիչութեան թափառական կեանքի մասին: Մահմեդականները այնքան սիրում են թափառել մի տեղից դէպի միւսը, որ նոքա բոլորովին անտարբեր են դէպի իրանց հարենիքը կամ ծննդավայրը, որոնց մասին չունին ոչ մի գաղափար: Այդ պատճառով հասկանալի է, որ խօսք անգամ չէ կարող լինել մահմեդականների հայրենասիրութեան մասին:

Այդ բոլոր անմխիթար նկարագրութիւնները թէ և, ինչպէս վերը ասացինք, շատ համառօտ են, բայց այնքան ճիշտ և ազդու են, որ կարգաւոր պ. Զելինսկու գրքի այդ գեղեցիկ կտորը, կարելի է կազմել Զանգազուրի, այդ պատմական նշանաւոր երկրի, այժմեան ժողովրդի բարոյական կենցաղավարութեան մասին մի որոշ գաղափար: Իսկ գալով այդ ժողովրդի տնտեսական գրութեան, պ. Զելինսկին իւր 220 մեծագիր երեսներից բաղկացած գրքի մէջ այնքան հարուստ և բազմակողմանի փաստեր ու թուանշաններ է տեղաւորել, որ նոցա մասին անհնարին է լրագրական նեղ սիւնակներում համառօտ կերպով որոշ տեղեկութիւն տալ ընթերցողին: Վասն որոյ մենք մի ուրիշ անգամ, ինչպէս վերը խօսատեանք, կաշխատենք մանրամասնօրէն գրել թէ այդ աշխատութեան և թէ բոլոր մնացեալ հրատարակութեանց մասին, որոնք հետզհետէ լոյս են տեսնում Թիֆլիզում, պետական կալուածների նախարարութեան կարգադրութեամբ:

Ա. Մ.

ՆԱՄԱԿ Կ. ՊՈԼՍԻՑ

5 օգոստոսի 1886 թ.

Մինչ մի կողմէ արդէն տխուր երևոյթներ տեղի կ'ունենան մեր ազգային կեանքի շրջանակի մէջ, միւս կողմէ ևս ուրախառիթ երևոյթ մը կը նշմարուի: Աւելորդ է նկարագրել աստ, թէ որպիսի աղետաբեր հետեւանքներ յառաջ կը բերէ ազգի մը, մանաւանդ լոկ կրօնական գորութեամբ գոյութիւն ունեցող ազգի մը՝ մէջ կրօնափոխութիւնն և կրօնական վիճաբանութիւններ: Այս երկու պարագայներն, ներկայ դարու կէսէն սկսեալ, կործանիչ ազդեցութիւն մը գործած են հայ ժողովրդեան վրայ, մեզմէ շատեր տակաւին և այժմ կարող են տեսնել լուսաւորչական, բողոքական և կաթոլիկ հայեր, որ կատարեալ տգէտներ լինելով և անտեղեակ կրօնական ամենէ պարզ խնդրոց, ելած կը վիճաբանեն ամենաբարձր խնդրոց վրայ, բնականաբար անկարող լինելով զիրար համոզել, դառն և թունալի ատելութեամբ կը լցուն իրար դէմ, այնպէս որ նոցա իւրաքանչիւրի համար աւելի սիրելի կը համարուի անպատկառ գնչուն քան իւր ազգակիցն, որ կրօնական տարբեր դաւանութիւն մ'ունի: Բացայայտ է այս ծայրայեղութեան հասած ատելութեան արդիւնքն: Երկար կանգ չ'առնելով այս կէտի վրայ կարևոր կը համարուի նշանակել աստ թէ Հայոց տարբեր դաւանութեան վերաբերեալ հասարակութիւններն հետզհետէ գործնապէս կը համոզուին ազգային միւս թեմական ոլտի բաժանման վնասակարութեան, և հասկացող մասը կը ջանայ քիչ շատ դարմանել չարիքը:

Այս բողոքական հասարակութեան լրջամիտ մասը կը փափաքէր վերջ տալ հայ-բողոքական «առանձին հասարակութեան» մը գոյութեան, և կուզէր Հայոց Պատրիարքարանի իրաւասութեան ներքեւ մտնել: Այդ գիտաւորութեան ջերմ փափաքողներն են ոչ միայն հայ-բողոքական հասարակութեան պարզ դասն, այլ նոյն իսկ և քարոզիչներէն ոմանք: Դեռ ևս յայտնի չէ թէ այդ բողոքականներն ինչ պայմաններով պիտի ընդունեն Հայոց Պատրիարքարանի իրաւասութիւնը. միայն ասքանը ծանօթ է, որ նոքա կը խնդրեն վայելել մեր պատրիարքարանի պաշտպանութիւնը՝ հանգէպ կառավարութեան, այսինքն Հայոց Պատրիարքարան նոցա շահերն պիտի պաշտպանէ կառավարութեան առաջ, որպէս կը պաշտպանէ լուսաւորչական հասարակութեան հանրային կամ անհատական շահերն, բառի ընդարձակ նշանակութեամբ: Եւ փոխարէնը յանձն կ'առնուն կատարել Հայ լուսաւորչականի մը ազգային ամեն պարտաւորութիւնները, միակ պայմանաւ, որ իրենց խղճի ազատութիւնը պահպանուի առանց բռնաբարման: Թուրքիոյ հայ-բողոքական հասարակութեան այս փափաքն արգարեւ արժանի է գովասանութեան և ջերմ համակրութեան: Եթէ կէս դար առաջ կրօնային մոլեռանդութեանց պատճառաւ պառակտում տեղի ունեցաւ, չի նշանակեր որ այսուհետեւ ևս պատակտեալ պիտի մնալ, քանի որ անցած է մոլեռանդութեան ժամանակն: Կ'երևի թէ մի կողմէ իրենց հանրային շահերն և միւս կողմէ ազգային ինքնաճանաչման գաղափարը հարկ կը դնէ նոցա վրայ՝ կատարելու նուիրական գործ մը: Եթէ չը լինէին այս նկատումներն գէթ ուրիշ պարագայ մը պէտք էր որ ազգեցութիւն գործէր նոցա վրայ: — Ասորի ժողովուրդն որ թէ՛ կրօնով տարբեր է մեզմէ և թէ՛ որ գլխաւորն է ազգութեամբ, այնուամենայնիւ իւր կրօնական և քաղաքական գործոց գլխաւոր դէկն յանձնած է Հայոց Պատրիարքարանին, այսինքն նորիւ իրաւասութեան ենթարկած է ինքզինքն, կատարեալ վստահութեամբ, թէ Հայոց Պատրիարքարանն որպէս արժան է կը կարգադրէ իրեն կրօնական և քաղաքական գործերն տէրութեան առաջ: Երբ ազգով և եկեղեցիով օտար ազգ մը այսչափ կատարեալ վստահութեամբ մտած է Հայոց Պատրիարքարանի իրաւասութեան տակ, միթէ մեզմէ կրօնքով տարբեր ալ ազգակից ժողովուրդ մը նուազ վստահութիւն պէտք է որ ունենայ Հայոց Պատրիարքարանի վրայ: Հայ-բողոքականաց մեր Պատրիարքարանի իրաւասութիւնը ընդունելն շատ տեսակէտներէ նշանաւոր երևոյթ մ'է մեզ համար: Նախ՝ որ նոքա պաշտօնապէս կը կապուին մեզ հետ և ամեն կարևոր պարագայի մէջ պիտի համարուին իւր լուսաւորչականք ի բաց առեալ իրենց կրօնական համոզումը, երկրորդ նոքա պաշտօնապէս մեր հետ միանալէ յետոյ մեր և նոցա մէջ կը զօրանան մտերմական յարաբերութիւններն և կը բանան այն ամեն վնասաբեր զգացումները, համարումները, զոր ունէինք մենք նոցա վրայ, և նոքա մեր վրայ: Ուստի մաղթենք որ յաջողի, և եթէ յաջողի մեծ հարուած պիտի կրեն Միսսիոնարական ընկերութիւններն, որ մեծ եռանդով կը ջանան բողոքականութիւն ծաւալել Հայաստանի մէջ:

Վաղէրան:

ՖԵԼԻԵՏՈՆ

ՂԱՐԻԲ ՄՇԵՑԻՆ

Դ.

Տիկինը, կարծես, դռան ետեւում սպասում էր Օհանին. Հէնց մուրջի առաջին զարկին՝ նա պատասխանեց.

— Եկմիր, զաւակս . . .

Դուռը բացուեցաւ, Օհանը ներս մտաւ:

Տիկինը պատուիրեց նրան՝ բակումը սպասել, մինչև ինքը կը բերէր յանձնելիք առարկան: Նա վաղեց, մտաւ մի սենեակ, որի պատուհաններից ամենէին լոյս չէր երևում: Առհասարակ ամբողջ տան մէջ ճրագի նշույլ անգամ չը կար, չը նայելով, որ արդէն գիշեր էր: Խաւարի մէջ անհամբերութեամբ սպասում էր Օհանը: Մի քանի րոպէից յետոյ վերադարձաւ տիկինը, ձեռքում բերելով մի կապոց, որ շատ նման էր նորածին մանուկի խանձարոյթին: Օհանը աշօժ մեկնեց մտածեց հարցնել թէ այդ ի՞նչ է:

— Ի՞նչ ասեմ, որդի . . . պատասխանեց տիկինը ողորմելի ձայնով. — այդ իմ պատիժն է . . . դրան Աստուած ինձ մի պատիժ է տուել . . . Առաջ հոգուս պէս կը սերէի . . . վերջը չարաճճին այնպիսի մի գող դուրս եկաւ, որ, Աստուած ազատէ . . . Որտեղ ինչ բան թագցնում եմ, — այլևս տէրը չեմ, բոլորը գողանում է և ուտում է, թէ միս լինի, թէ պանիր և թէ իւղ . . . Մի քանի անգամ տուեցի չօփչիներին, տարուն հեռու տեղեր ձգեցին . . . Միւս օրը տեսանք՝ չար տատանայի նման՝ դարձեալ չաչանուեցաւ . . . ձարս կտրուեցաւ, մտածեցի՝ ծովը նետել տամ, գուցէ ազատուեմ զրանից . . .

Տիկինը նկարագրութիւնից Օհանը հասկացաւ, որ նրա գանգատը տան կատուի մասին էր: Մի առանձին հերոսական զգացմունքով վճռեց նա՝ խեղճ կնոջը ազատել այդ գաղանի չափշտակութիւններից, մինչև անգամ, եթէ նա իւր խոստացած երկու դուռուշը վճարելու ևս չը լինէր:

— Ի՞նչու առաւօտը չը տուեցիք, որ տանէի, լինէր դեռ շերտայ մութին թողեցիք, — հարցրեց Օհանը:

— Դու չես իմանում, որդի, դա լինչ տատանայ է . . . պատասխանեց տիկինը վշտացած ձայնով: — Հարիւր անգամ փորձել եմ և տանել եմ տուել, բայց տանելու ժամանակ ճանապարհները սովորել է և յետ է եկել . . . Հիմա տեսնում ես, չը նայելով որ գիշեր է, բայց աչքերը կապել եմ, որ ոչինչ չը տեսնէ . . . Կատուի աչքերը խաւարի մէջ էլ են տեսնում . . .

Նա լանջեց Օհանին խորհրդաւոր աւանդը, աւելացնելով.

— Նա քեզ խոստացել էի երկու դուռուշ, մութի վրայ հինգ դուռուշ, միայն, ի սէր Աստուծոյ, ուղիղ ծովը կը նետես, և ոչ մի այլ տեղ . . .

Օհանը չը գիտէր ինչպէս չաչանէր իւր շնորհակալութիւնը. Նա մի առանձին պարծենկոտութեամբ պատասխանեց.

— Ես դրան մի այնպիսի տեղ կը կորցնեմ, որ միւսանգամ երեսը չես տեսնի, տիկին:

— Ուղիղ ծովը և ոչ մի այլ տեղ . . . կրկնեց տիկինը:

— Ինչպէս հրամայեցիք, այնպէս կը կատարեմ, — խոստացաւ Օհանը:

— Աստուած զօրացնէ քեզ, — օրհնեց տիկինը:

Օհանը հեռացաւ, նրա ետեւից դուռը փակուեցաւ:

Ոչ այնքան տիկնոջ օրհնութիւնը, որքան նրա ընծայած հինգ դուռուշը Օհանի տաներին մի առանձին զօրու-

Թիւն բաշխեցին: Նա վազում էր գէպի ծովկորը՝ բաւական արագ քայլերով: Տիկինը այն աստիճան ուրաւաբեր էր գոյնեւորում, որ միամիտ պատանին մինչև անգամ զգուշացաւ՝ ճանապարհին շօշափել նրան, մի գուցէ աչքերը բացուէին, փողոցները սովորէր և, միևս օրը յայտնուելով տիկնոջ տանը, ինքը ամաչէր և սեւերես մնար նրա մօտ:

Օհանը հաւատարիմ էր իւր խոստմանը: Քառորդ ժամից յետոյ հասաւ ծովկորը: Քամին փոքր ինչ հանգարտուել էր և Բօսֆորը այլ ևս առաջուայ նման չէր ալեկոծվում: Յետեւեւեւ լուսինը մի առանձին թախծութեամբ լուսաւորում էր ամաչի ափերը, որ տակաւին ընկղմուած էին գիշերային մառախլի մէջ: Իսկ անցագ ձկնկուլը իւր սուր ձայնով երբեմն խռովում էր տիրող լուսութիւնը:

Օհանը որքան պարզամիտ էր, որքան անփորձ էր, բայց դարձեալ մտածելու ընդունակութիւնից բոլորովին զուրկ չէր: Նա մտածեց կատուի բերանը բացանել, որպէս զի ջուրը հեշտութեամբ ներս վազէ և շուտով խեղդէ, — իսկ ոտները և մարմնի միւս մասները թողնել այնպէս, որպէս կապել, փաթաթել էր տիկինը, որ կատուն լողալ և ջրից դուրս գալ չը կարողանայ:

Վերջին գործողութիւնը կատարելուց յետոյ, նա փաթաթը ձգեց ծովի մէջ: Սառն ջրի ազդեցութիւնը ներքործեց նրա վրայ և լսելի եղաւ մի տեսակ ճիչ: Օհանը ամբողջ մարմնով սոսկաց: Ճիչը կատուի մշտական նմանութիւնն էր: Նա աւելի նման էր նորածին մանուկի լալու ձայնին: Սարսափած պատանին խիղջն նետուեցաւ ջրի մէջ: Փաթաթը, մանուկ Մովսէսի դամբելի նման, լողում էր ջրի երեսին: Ալիքները մերթ մօտեցնում էին նրան եզերքին և մերթ տանում էին իրանց հետ: Օհանը մի հմուտ լողորդ էր. Նիքարտի ծոցում սովորել էր նա վարուել ջրի հետ որպէս մի ձուկ: Մի ակնթարթում մօտեցաւ կապոցին, ձեռքը մեկնեց, և փոքր էր մնում, որ ալիքների մի նոր չորձանք տանէին նրան ջրի տակը, բայց նա խիղջն բռնեց և մի քանի վայրկեանից յետոյ, կապոցը ձեռնին, սկսեց լողալ գէպի ցամաքը: Դուրս գալով ափի վրայ, նա խիղջն արձակեց թրջուած շորերը, բայց որքան մեծ եղաւ նրա զարհուրանքը, երբ փաթաթի մէջ գտաւ մի նորածին տղայ:

Օհանի խիղճը արթուն էր. նա խիղջն զգաց, որ ինքը մի մեծ եղեռնագործութեան գործիք դարձաւ: «Իմ հոգին կորսւ... աղաղակեց նա, — ես գիտեմ բաժին դարձայ»...

Թէ վիշտը, թէ ուրախութիւնը Օհանի նման մարդկանց մէջ արտայայտվում են կատաղի ցոյցերով: Նրկար նա իւր մազերը փետտելով, իւր երեսը ձևատելով և իւր գլխին տալով, թաւալվում էր ծովեզերեայ աւազների մէջ: Նրկար նա, մանուկը իւր կործին սեղմած, լաց էր լինում, Աստծուն էր աղաչում, որ նրան շունչ և հոգի տայ: Նա զանց չարեց գործ զնել և այն հնարները, որ գիտէր ջրախեղդների մասին: Այդպիսի գէպեր նրան և իւր ընկերներին շատ էին պատահել, երբ լողանում էին Նիքարտի մէջ:

Իւր խռովութեան մէջ Օհանը ամենեւին չը նկատեց, որ տղայի մարմնը բաւական տաք էր: Սրտի կամ երակների զարկի մասին նա ամենեւին դադարեց չուշել: Նրան պէտք էին խոշոր ապացոյցներ, որ հասկանար, թէ մանուկի կեանքը գեռ պահպանուել էր:

Բայց նա նկատեց մի բան. տղայի խանձարոյցը բաւական մեծ էր. թրջուել էին երեսի շորերը միայն, իսկ տակի շորերը գեռ մնացել էին ցամաք: Կը նշանակէ ջուրը ներսը չէր անցել: Նա նկատեց և մի ուրիշ բան. խանձարոյցի երեսի շորերը բաղկացած էին ցնցոտիներից, իսկ տակի շորերը

աւելի մաքուր և աւելի թանգազին գործուածներից: Եւ երեսան մի առանձին խնամքով դրուած էր այդ շորերի մէջ, այնպէս կարող էր փաթաթել մօր հոգատար ձեռքը միայն:

Օհանը աւելի խորին քննութիւնների մէջ չը մտաւ: Բայց նրա ուրախութիւնը սահման չունէր, երբ տեսաւ, որ տղան նախ շարժեց իւր գողտրիկ ոտները, յետոյ բաւական զօրեղ կերպով փռութեաց: Նա գրկեց մանուկին և սկսեց խենթի նման պար գալ, վազվազել և ուրախութիւնից թռչկոտել: Այդ ցնցումները աւելի արթնացրին ուշաթափ մանուկին և նա սկսեց լաց լինել: Այժմ Օհանի խիղճը հանգստացաւ:

Նա կրկին փաթաթեց մանուկը իւր խանձարոյցի մէջ, պատրաստվում էր թողնել ծովի ափը: Այդ միջոցին նրա աչքին ընկաւ իւր կիթոցը, որ դրած էր այնտեղ: Վերառեց և բոլոր ուժովը նետեց ծովի մէջ, ասելով. «Թող անիծեալ լինի այդ չփշիւթիւնը, ես կը թքեմ նրա վրայ, այսուհետեւ այդ հացը ինձ հաւամ է»... Յետոյ նա ձգեց ծովի մէջ և մի ուրիշ բան, ասելով. «Յուդայի արծաթն է, թող կորչի իւր հետ»... Վերջինը տիկնոջ տուած հինգ դուռուշն էր:

Ե.

Օհանը գիմեց ուղղակի տիկնոջ տունը, որտեղ յանձնեցին նրան եղեռնական աւանդը: Նա չը գիտէր, որ յանցաւորները համար ուրիշ տեղեր կան, նա գիտէր միայն մի բան, այն է, որ չարագործների հետ պէտք է վարուել իւր առողջ բուռն քննելով: Ճանապարհին արդէն կազմել էր իւր գլխում մի ամբողջ ծրագիր, թէ իրպէս պէտք է բռնէ այն «անգամ ջաղակի» մաղերից, որպէս պէտք է ջարդուիչուր անէ նրա ոտները: Նա հասաւ ցանկացած տանը այն ժամանակ, երբ գիշերից բաւական անցել էր: Սկսեց գուռը սաստիկ բաղկել: Նրկար դարկում էր, բայց ներսից ամենեւին ձայն չէր լսվում: «Կը կոտրեմ, եթէ չը բացէք», — աղաղակում էր նա և նրա ձայնը տարածվում էր փողոցի դատարկութեան մէջ: Դարձեալ բացանող չը կար:

Վերջապէս, տան վերի յարկից բացուեցաւ մի լուսամուտ, յայտնուեցաւ մի գլուխ, որ հարցրեց.

— Ո՞վ ես, թէ ես ուղում:

— Այն տիկնոջը, — պատասխանեց զայրացած Օհանը:

— Ո՞ր տիկնոջը:

— Այն սեւ հագնուած տիկնոջը, որ պարանոցին սեւ խաչ ունէր կապած:

Վերեւ գլուխը հասկացաւ, թէ ում մասին էին հարցնում, պատասխանեց.

— Նրանք գնացին, այստեղ չեն:

— Ո՞ր գնացին:

— Առտուած ոչ գիտէ, թէ ուր գնացին:

— Դու ինձ խաբուում ես:

— Ի՞նչ շահ ունեմ քեզ խաբելուց, — պատասխանեց վերեւի ձայնը ծիծաղելով, որ մի մանկահասակ կնոջ ձայնի էր նմանում: — Նրանք թէ և մի տարով էին վարձել ամբողջ ներքին յարկը, և փողի կէսը սկզբից վճարել էին, բայց երկու ամսից աւել չը մնացին, այսօր երեկոյեան իրանց վերջին իրեղէնները դուրս տարան և գնացին:

— Դուռը, դուռը բաց արաւ, որ իմ աչքով տեսնեմ, — պահանջում էր կատաղած Օհանը:

— Ես այստեղ միայնակ եմ, մարդս տանը չէ, առաւօտեան եկ, կը տեսնես, — ասաց մանկահասակ կինը և գլուխը ներս քաշեց, հեռացաւ լուսամուտից.

— Հիմա, հիմա, — գոչեց Օհանը, — եթէ ոչ, կը կոտրեմ դուռը:

Նա խանձարոյրը մի կողմ դրեց, սկսեց մատներով պոկել փողոցի չատակի խճերը և դարկել դռանը, որ նրա կատարի հարուստների ներքոյ փշրուհու մօտ էր:

— Գիժ է, է՛հ է աչք մարդը, — դարձեալ լսելի եղաւ վերեւի ձայնը: — Ի՞նչու ես դուք կոտորում. դու տեսնում ես, որ մենք վերեւ չարկում ենք բնակիւմ, ուրեմն դռան բանալին չէ կարող մեզ մօտ լինել: Իսկ ներքի չարկի դռնապանը, ինչպէս երևում է, այս գիշեր տանը չէ, շատ կարելի է, ուրիշ տեղ է գնացել:

— Ամենքը գնացել են . . . ամենքը կորել են . . . Խօսեց Օհանը ինքն իրան: — Մնացել է աչք բաշտուշը (բու) միայն . . .

Մանկահասակ կինը սկսեց երգումներով հաւատացնել, որ սե հագնուած տիկինը տեղափոխուել է աչք տնից, իսկ դռնապանի սրտեղ լինելը՝ ինքը չը գիտէ:

Օհանը հաւատում էր երգումների: Նա համոզուեցաւ, որ «չարագործ ջադուհը» իրան խաբել է, և իւր խորհրդաւոր աւանդը նրան յանձնելուց չետոյ, իսկոյն թողել է տունը, վախենալով, մի գուցէ միամիտ չօփչին մի գելպուածով հասկանալ գողտնիքը և, կրկին վերադառնալով, երեխայի հետ՝ մի այլ փորձանք ևս բերէ իւր գլխին:

— Բայց դու թի՛նք գործ ունես աչք տիկնոջ հետ, — հարցրեց վերեւի ձայնը:

— Շատ գործ ունեմ . . . եթէ ձեռքս ընկնի՛. . . մըռնչելով պատասխանեց Օհանը: — Դու ինձ ասո՛ւ, ճանաչում ես աչք տիկնոջը:

— Նոքեղ ասեցի, որ այստեղ երկար չը մնացին, և ոչ ոքի հետ հաղորդակցութիւն չունէին:

— Դռնապանը ճանաչում է:

— Չը գիտեմ: Դռնապանը նոր էր վարձուած, «խամ» մարդ էր:

Օհանը տրամադրուած էր դեռ ևս շատ աշուպիտ հարցմունքներ անել, բայց լուսամտաւ փեղկերը փակուեցան և նա մնաց առանց պատասխանի:

Մինչև աշտմ Օհանի բոլոր կատաղութիւնը բորբոքում էր աչք միտքը, թէ ինչպէս պէտք է ջարդէ սե խաչը կող տիկնոջ սոկորները: Բայց աչք բաղձանքը մնաց անկատար: Իւր «ջադուհին» գտնել չը կարողացաւ նա, և գուցէ բնաւ չի պիտի կարողանար գտնել: Երբ նրա վրդսվումները փոքր ինչ սառեցան, նրա մէջ ծագեց մի նոր միտք. «Թի՛նք անեմ աչք մանուկին» . . .

Աչք մի ամենադժուար հարց էր, մանուկն ու մի պանդուխտ պատանիի համար, որ իւր գլխիւ դնելու տեղ չուէր, որ ինքը կարօտ էր օրական հացի:

Օհանը, որպէս բնութեան պարզ դաւակ, զարմանալի բնազդում ունէր: Իւր գրկած խանձարոյրի մէջ գտնում էր նա մի խորին գաղտնիք: Աչք խանձարոյրը նրան յանձնող տիկնոջ աննշան սք չէր երևում: Եւ մի այդպիսի անձն խառնուած էր եղբրական գործի մէջ: Նրան, որպէս մի միամիտ չօփչի, տուեցին տանել՝ ծովը նետել մարդկանց անբարոյականութեան կեղտը: Բայց թի՛նք յանցանք ունէր աչք անմեղ մանուկը:

Լուսամտից խօսող կնոջ հաղորդած տեղեկութիւնները Օհանին բոլորովին հաւանական երևացին: «Այսօր երեկոյան իրանց վե՛ր ջի՛ն ի՛ր եղէն երբ դուրս տարան և գնացին», — ասաց նա: Կը նշանակէ, հէնց առաջուց նրանք տունը դատարկել էին, պատրաստուած էին տեղափոխուելու, մնում էր միայն խորհրդաւոր ասանդը, որի համար սարքուած էին աչք բոլոր պատրաստութիւնները: Ցան ամբողջ

ներքին յարկը մի տարի ժամանակով վարձելը, փողի կէսը կանխիկ վճարելը, բայց երկու ամսից աւել չը մնալը և, վերջապէս, դռնապանի նոր վարձուած լինելը և նրանց հետ անջատանալը, — աչք բոլորը գործին աւելի և աւելի կատկածաւոր կերպարանք էին տալիս: Բայց մի կարող էր գտնել նրանց բաղձամբոյ, խառնաշփոթ Ստամբուլում: —

Օհանը աշտմ դրա վրայ չէր մտածում, նա մտածում էր միայն մանուկի մասին: Նա դեռ շուարուած կերպով կանգնած էր աղետալի տան հանդէպ և չը գիտէր՝ ուր գնալ: Քամին դեռ փչում էր և գիշերային զովութիւնը բաւական զգալի էր դարձել: Նա փաթաթեց տղայի խանձարոյրը իւր «անթարիկ» երկար դրոշակների մէջ, որ չը մրոհէ, թէ և նրա հագուուոր նոյնքան թաց էր, որքան տղայի խանձարոյրը:

Աչք տունը գտնվում էր մի անձուկ «սոխախում», որ ծռուելով բաժանվում էր մեծ փողոցից և, իջնելով դէպի ձորի դառնվալը, կորչում էր անհամար մանր տների մէջ:

Այսպիսի տեղերում ցերեկով անգամ չէ թափանցում արեւի լոյսը, իսկ գիշերը նեղ «սոխախումներ» ներկայացնում են ողորմելի անապատի մի անապատ, ուր տիրում է մշտական խառնուրդ խորին, գերեզմանական մեռելութեան հետ:

Օհանը դեռ սպասում էր և անհամբերութեամբ աչք էր ածում իւր չորեք-կողմը: Ոչ ոք չէր երևում, ոչ մի ձայն չէր լսվում, բացի քամու ձայնից, որի մէջ երբեմն խառնում էր մի այլ ձայն: — Իսկ էր լացի ձայնը անտէր մանուկի, որ նշտարի նման ծակոտում էր պատանու սիրտը: Ոչինչ ձայն աչքան դառն չի լինում, որպէս անմայր մանուկի լալու ձայնը: Աչք զգում էր Օհանը:

Աշտմ աւելի սկսեց տանջել նրան աչք միտքը, թէ ուր տանէ տղային: Նա ոչ մի բնակարան չունէր, ապրում էր երկնքի թռչունների նման: Դեռ ամառ լինելով, եղանակը աչքան տաք էր, որ մինչև աչքն ու չէր մտածել իւր համար մի որ և է պատասպարան գտնելու: Յերեկը, կթոցը շալակին, անցուցանում էր փողոցներում, իսկ գիշերը պառկում էր, ուր և պատահում էր: Աչք մեծ քաղաքը շատ բացթեւայ խորշեր ունէր անպատասպարան մշակների համար: Շատ անգամ պառկում էր իւր «մուշտարիներ» բաղկերում և, իբրեւ վարձ, նրանց բաղը աւելում էր և տղը ձրիսպէս դէն էր ածում:

«Ո՛ւր գնամ, ի՛րտեղ տանեմ» . . . շարունակում էր մտածել:

Նրան հեշտ էր մի պատի տակ, իւր ցատի գիւտը կուրծքին ուղծած, անցկացնել ամբողջ գիշերը: Նա ամեն զոհողութեան պատրաստ էր: Բայց մանուկը պահանջում էր մի բան, որ անկարող էր տալ նրան: — Իսկ էր մայրական ստինքը:

Նեղ դրութիւնը մարդուն օրամիտ էր անուամ: Յանկարծ նրա գլխում ծագեց մի միտք և, առանց երկար խորհելու, դուրս եկաւ անձուկ «սոխախում» և սկսեց գիմել դէպի քաղաքի մի աւելի յետընկած կողմը:

Նա անցաւ ցանցատեսակ «սոխախումների» մի ընդարձակ բաւիղ, որի մէջ սատանան անգամ կարող էր լուս-ցերեկով մոլորվել, եթէ առաջնորդ չունենար: Տախտակեայ փոքրիկ տնակները, մեղրաճանձի փեթակներին նման, դրած էին միմեանց վրայ և բարձրանում էին, որպէս անհաւասար և անկարգ սանաւաղէներ: Եթէ հրդեհը աչքան բարի չը լինէր և ժամանակ առ ժամանակ չը լափեր աչք ամեն ապահանգութիւններով լի «սոխախումներ», տարակոյս չը կայ, որ աշխարհի բոլոր հիւանդութիւնները աչք բաւիղից պիտի ծագէին:

Առաւօտեան լոյսը դեռ նոր էր սկսել բացուել, երբ

Օհանը գտնվում էր քաղաքի հեռավոր արուարձաններից մեկում: Այստեղ սովորած էին բազմաթիվ ողորմելի խրճիթներ, իսկ նրանց կարգում՝ հոյակապ քարաշէն տներ, որ հպարտ կերպով նայում էին դէպի սքանչելի Բոսֆորը: Այդ կիսա-ասիական և նուազ-եւրոպական քաղաքում՝ ագեղը խառն է գեղեցիկ հետ, իսկ լաւը վատի հետ . . .

Օհանը մօտեցաւ խրճիթներից մէկին, օտքով խփեց, դուռը ճռնչալով չէտ դնաց: Նա միանգամից յայտնուեցաւ ամբողջ տան մէջ, որ միայն մէկ սենեակից էր բաղկացած:

Դռան շառաչման հետ մթութեան միջից լսելի եղաւ մի մաշուած ձայն.

—Այդ ո՞վ է, Տէր Աստուած. . .

—Վեր կանց, մարէ՛, քեզ համար մի տղայ եմ բերել. . . գոչեց Օհանը բարձր ձայնով:

Քնաթաթախ «մարէն», չը հասկանալով, թէ ի՞նչ ասաց Օհանը, դարձեալ հարցրեց.

—Դու ես, Օհան, ի՞նչ կայ այդ ժամանակը . . .

—Քեզ համար մի տղայ եմ բերել, —կրկնեց Օհանը:

—Տղան . . . Խենթացել ես, ի՞նչ է, —ասաց զարմացած պառաւը:

—Մշու սուլթան սուրբ Կարապետը վրայ, սուտ չեմ ասում, —երդուեցաւ Օհանը, մօտենալով պատին և նրա մեջից դուրս քարշէլով մի քրքրուած շորի փաթիթ, որ մի ժամանակ վերմակի տեղ էր ծառայում: Փաթիթի տեղից բացուեցաւ մի լաւն ծակ, որ խրճիթի միակ լուսամուտն էր:

Տիրող մութը փոքր ինչ պարզուեցաւ: Դրսում արեգակը արդէն ծագել էր:

Պառաւը, մըմըթալով և իւր առաւօտեան աղօթքը կարդալով, անկողնումը նստած, հագնվում էր: Նրբ վերջացրեց, Օհանը դրեց նրա բարձերի մօտ իւր բերած խանձարոյրը:

—Ճշմարիտ որ տղայ է եղել, —ասաց պառաւը բարեւտիւր ժպտով: —Սանտահուրդի, այդ ո՞րտեղից գտար:

Օհանը նստեց պառաւի անկողնի մօտ և սկսեց պատմել իւր հետ պատահած արկածները: Նրա սրտագին պատմութեան ժամանակ զարմացած պառաւը երբեմն բարկանում էր, երբեմն անիծում էր, երբեմն խորին հառաչանքներ էր արձակում և երբեմն իւր շիջած աչքերը բարձրացնում էր դէպի վեր, գոհութիւն էր մատուցանում, որ խեղճ տղան ազատուել է

Վերջոյնս իւր պատմութիւնը, Օհանը ասաց.

—Դու պէտք է պահես այդ տղային, մարէ: Դա իմ ապաշխարանքն է: Ո՞վ գիտէ, ինչ մեղք էի գործել, և Աստուած ինձ ապաշխարանք տուեց: Նա կը գնամ, կաշխատեմ, կը վաստակեմ և կը բերեմ, կը տամ քեզ, մարէ: Ես քաղցած կը մնամ և դրան կը կերակրեմ, կը մեծացնեմ, մարէ: Մենք երկու եղբայրներ ենք, դա էլ թող մեր երրորդ եղբայրը լինի: Դու պէտք է պահես այդ տղային: Քո հոգու համար ես վարձք է:

Պառաւը փոքր ինչ մոլեռանդ էր:

—Ո՞վ գիտէ, —հարցրեց նա, —կարելի է թուրքի կամ ջհուղի տղայ լինի:

Օհանը փարատեց նրա կասկածանքը, ասելով, թէ չանձնող տիկինը պարանոցին խաչ ունէր կրած

—Թող այն խաչը նրան կուրացնի, —բացականչեց պառաւը իւր երեսը և խաչակնքելով: —Նրա սիրտը քան էր, ինչ էր, որ այդպիսի բան արեց: Կո այդ տղային իմ աչքի լոյսի պէս կը պահեմ: Մի այժմ կառնեմ և նրա կաթով կը կերակրեմ: Քո փողը թող քեզ մնայ, Օհան, դու աղքատ տղայ ես, և աղքատ մայր ունես: Բայց ես պառաւել եմ, ոչ ոք չունեմ. մէկ ոտս այս աշխարհումն է գրած, միւս ոտս՝ գերեզմանի դռանը: Կը պահեմ քրան, թող իմ հոգուն էլ վարձք լինի . . .

Պառաւը միայնակ չէր իւր խրճիթում: Մէկը, փոքր ինչ հեռու, վերմակի տակից հառաչում էր: Վերմակը, որ այնքան փոքր էլ չէր, ծածկում էր նորա գլուխը, մէջքը, մինչև ծնկները: Երկար օտները ձգուած էին մինչև խրճիթի դուռը: Այդ օտներից մէկը նա երբեմն հոգուց հանելով քաշում էր, երբեմն մեկնում էր: Նրեք օր առաջ այդ օտքը կոտրեց նա խոտերից (պանդակ) մէկի սանդուղքներից մի ծանր հակ բարձրացնելու ժամանակ:

Պառաւը, որի պահպանութեանը չանձնեց Օհանը իւր բերած մանուկին, նոյնպէս մշեցի էր: Բոլոր մշեցի պանդուխտները նրան «մարէ» էին կոչում: Եւ իրաւ, այդ բարեւտիւր կինը մի տեսակ մայր էր պանդուխտների համար: Տասն տարուց աւելի կը լինէր, որ նա ապրում էր Կ. Պօլսում, և նրա խրճիթի դուռը ամեն մշեցու առջև բաց էր: Կարեքք, «փարայի» պահանջը, կառավարութեան հարկը և պարտատիրոջ պարտքերը, վերջին ժամանակներում, ձգեցին սուլթանի մայրաքաղաքում, ի թիւս բազմաթիւ մշեցի պանդուխտների, և՛ մշեցի կանանցը: Դորանցից մէկն էր «մարէն»: Նա լուսանում էր իւր հայրենակից մշակների լուսացքը, կաթում էր, կարկատում էր նրանց հագուստները և խնամք էր տանում հիւանդներին:

Օհանը երկար չը մնաց պառաւի մօտ, երբ ամեն պայման վերջացրեց նրա հետ, կրկին դիմեց դէպի սև խաչ կրող տիկնոջ բնակարանը:

(Կը շարունակուի):

ԲԱՅՅԻ

Խմբագիր-Հրատարակիչ ԱՐԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Հոգևոր իշխանութեան կարգադրութեամբ Մողնույ եկեղեցւոյ Սբ. Գալիանեան Հայ օրիորդաց Ուսումնարանը ԲԱՅՈՒՆԵԼՈՒ Է առաջիկայ Սեպտեմբերից. աշակերտուհեաց ընդունելութիւնն և քննութիւնը կը սկսուի ներկայ Օգոստոսի 19-ից.

Գլխաւոր Կառավարիչ Յարութիւն աւագ քահանայ Սուգանաճեան:

(3—1)

Ս. Վ. ԱՐԴՈՒԹԻՆՍԿԱՅԵԱ

(ՓՐՈՖԵՍՐՈՍ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԴԱՍԵՆԹԱՅԻՔ ԱՌԱՐՏԱԾ)

ԲԱՆՈՒՄ Է

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ՊԱՐՏԵՋ ԵՒ ՕՐԻՈՐԴԱՅ ԳԻՇԵՐՈԹԻԿ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆ.

Ընդունելութիւնը սկսուած է օգոստոսի 20-ից, առաւօտեան 10 ժամից մինչև 2 ժամը: Հասցէն. Վելիա-մինսկայեա փողոց, իշ. ՍմատուՆու տան ներքին յարկում: Նոյնտեղ գտնվում է և ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ:

(1—4)

Մինչև ներկայ օգոստոսի 31-ը վաճառվում են սեպտեմբերի 1-ին կայացող վիճակախաղի 5 տոկոսաբեր արքունական տոմսակներ, վճարի չետաձգումով: Տոմսակները համարները հաղորդվում են հեռագրով: Գնողները կարող են ըստ ցանկութեան մասնակցել միայն սեպտեմբերի մէկի վիճակախաղում: Տոմսակները ապահովագրվում են 45 կոպէկով իւրաքանչիւրը: Օտարաքաղաքացիներին, 17 ռուբլի նոցանից ստանալուց չետոյ, անպաղաղ ուղարկվում է վկայական, որ եղանակուած են գնում ամսական 1%-ը և սերիան: Տոմսակագողները կարող են դիմել. Тифлисъ, Агенту Банкир. фирмы «Генрихъ Блокъ» П. Малышеву. Головинскій проспектъ, магазинъ «Иверія». առաւօտեան 9 ժամից մինչև 1-ը և կէսօրից չետ 5 ժամից մինչև 8 ժ. երեկոյան:

Дозв. Ценз. Тифлисъ, 23 Августа 1886 г.
Типография И. Мартиросіанца, на Орб. ул., д. № 1/2.